

**ПРОЕКТ УКРАЇНСЬКОЇ КОНСТИТУЦІЇ
МИКОЛИ МІХНОВСЬКОГО**

**THE PROJECT OF UKRAINIAN CONSTITUTION BY
MYKOLA MIHNOVS'KYI**

Автор досліджує проект української конституції видатного державного і політичного діяча початку ХХ століття Миколи Міхновського. На прикладі положень цієї конституції, автор пропонує врахувати історичний правовий досвід в сучасній правотворчості.

The author studies the project of the Ukrainian constitution by Mykola Mihnovs'kyi — the prominent state and political figure of the beginning of XX century. In terms of this constitution, the author suggests to take into account historical legal experience in the modern lawmaking.

Впродовж останніх чотирьох років в середовищі вітчизняних політиків безперервно педалюється питання зміни діючої конституції від 1996 року. Групи фахівців розробляють все нові й нові проекти конституцій, покликані врешті-решт збалансувати інтереси різних гілок влади. Однак навіть поверховий погляд на новітні конституційні проекти дозволяє стверджувати, що в них абсолютно відсутні покликання на українську конституційну традицію. Документи, які готуються в коридорах влади, це безликі “універсальні” документи в яких не відчувається історичного духу та правової традиції країни для якої вони підготовані, такі юридичні формули можуть підійти для будь-якої держави екваторіальної Африки, але не для народу в якого існує тисячолітня правова культура. Якщо навіть не звертати увагу на традиції українського права епохи середньовіччя чи ранньомодерної доби, розробники нової конституції могли принаймні звернути увагу на українські конституційні проекти, які створювалися кращими представниками вітчизняної інтелігенції впродовж останніх 120-100 років. Звісно, можна заперечити, вказуючи на “застарілість” і “анахронізм” конституцій розроблюваних у позаминулому чи на початку минулого століття, але ж, не забуваймо, що ціла низка сучасних європейських і американських держав живе за дещо модернізованими конституціями прийнятими ще в ХІХ столітті. Намагання відкинути всі напрацювання попередників як “історичний мотлох”, спроби побудувати правову систему держави “з чистого аркуша” обов’язково завершаться фіаско, адже всі розвинуті нації якраз пишаються своєю традицією, а конституція

будь-якої держави це, не в останню чергу, сконцентроване відображення її правової традиції.

З-поміж десятків конституційних проектів, які знала українська правова думка і які знехтувані сучасниками, особливо маловідомим залишається проект підготований для Української Народної Партії відомим правником-практиком, засновником модерного українського самостійництва Миколою Міхновським.

У січні 1905 року в Російській імперії розпочалася перша революція, яка стала наслідком загальної кризи абсолютизму в Росії, економічної відсталості країни та програшу нею війни Японії. Восени цього ж року революція сягнула свого апогею. Загальнонаціональний страйк, який охопив гігантську державу Романових, і до якого приєдналися залізничники паралізував економіку країни. У жовтні 1905 р. імператор пішов на поступки оголосивши свій знаменитий маніфест від 17 жовтня 1905 р., який став тимчасовою “малою конституцією” імперії. Однак, за місяць до того, як абсолютизм відступив, в Україні з’являється свій конституційний проект. У вересні 1905 р. у Львові в Австро-Угорській імперії (тоді в Російській імперії україномовні видання ще були заборонені) стараннями харківського адвоката Миколи Івановича Міхновського, ідеолога й лідера Української Народної Партії (УНП) було опубліковано перший і останній номер часопису “Самостійна Україна”, який нелегально поширювався на Наддніпрянщині. На 12 сторінках журналу, поряд з іншими матеріалами, містився важливий документ названий “Основний закон Самостійної України — спілки народу українського”, який, за словами С.Шемета, на три чверті виписаний самим М.Міхновським¹. Сучасні дослідники відзначають, що цей документ є надзвичайно важливим свідченням “ідейної та політичної зрілості Міхновського як виразника національних і соціальних інтересів українського народу, а також характеризує його як фахівця-юриста високого рівня”².

Конституційний проект М.Міхновського дає вичерпні відповіді на запитання про устрій майбутньої держави. Однак другим документом, який його доповнює є Програма УНП в якій Міхновський проаналізував ті моменти державно-правового устрою майбутньої незалежної України, що не увійшли до конституції. Тому ми проаналізуємо ці документи разом, оскільки вони були написані в одному проміжку часу, в одному стилі і позиції викладені в них є тотожними.

Що відразу ж привертає до себе увагу в програмових документах цього періоду діяльності М. Міхновського, то це чіткість визначень та положень. На самому початку програми УНП міститься чітке визначення її соціальної орієнтації: „Українська Народна Партія єсть партія

---

¹ Шемет С. Микола Міхновський. (Посмертна згадка) // Хліборобська Україна: Кн.. V. — Мюнхен, 1925. — С. 12.

² Ситник В.П. Громадсько-політична діяльність М.Міхновського. — Дисертація на здобуття наукового ступеня канд. іст. наук. — К., 2005. — С. 99.

робітницької маси українського народу; єсть партія Українського міського і сільського пролетаріату.

Усіх Українців, хто виробляє, продукує, хто живе з власної праці, усіх, кого визискують і кривдять: робітників фабрик і заводів, сільських і міських, робітників-ремісників, робітників транспорту і торгівлі, робітників інтелігентних фахів, хліборобів-наймитів і тих, хто робить на власнім ґрунті, але без наймової праці, — усіх їх має об'єднати Українська Народна Партія для боротьби з пануючими, гноблячими і визискуючими”³ [68, 1].

Як впливає із цього означення, партія повністю змінює власну суспільну орієнтацію. Причинами цього, були, безперечно, впливи революційних подій, що відбувалися в Росії у 1905 році.

Соціальна диференціація суспільства не могла залишитися поза увагою молодих політиків із УНП. Всебічне захоплення тогочасним політично-активним середовищем, соціалістичними гаслами не оминуло і М. Міхновського. „Українська Народна Партія визнає соціалістичний ідеал як єдиний, котрий може остаточно задовольнити український та інші народи, знищити визиск, безправ'я, знищить сучасний устрій, збудований на насиллі, примусі, нерівності і пануванні”⁴. Крім визначення соціалістичної ідеології як ключової у власній діяльності, статут партії формулює і розуміння ідеалу цієї ідеології: „Цей ідеал такий: взагалі, зняв'язки виробу — фабрики і заводи на землі, оселеній українським народом, мусять належати Українцям-робітникам, а земля (рілля) — Українцям-хліборобам”⁵. Остання теза про суспільну власність на засоби виробництва дає підстави стверджувати, що УНП ставала на позиції повноцінної соціалістичної ідеології.

Незважаючи на залучення Миколою Міхновським основоположних елементів соціалістичної ідеології, його політичний світогляд зберігав індивідуальні особливості. Він не втратив своєї самобутності, не загубився у потоці десятків соціалістичних партій, які поставали у всіх куточках Російської імперії. Запропонована ним концепція розвитку України не втратила яскраво вираженого національного відтінку, не повторила чужий шлях і змогла поєднати ідею національного визволення та соціального захисту українців.

Партійна ідеологія Української Народної Партії, на той час, на нашу думку, найкраще втілювала поєднання національного і соціального. Але для того, щоб „забезпечити запровадження соціалізму по всьому світу” партія вважає за необхідне аби „усі правдиві соціалісти мусять стати з усією енергією, боротись з найбільшим завзяттям проти найбільш давнього і найбільш болючого зла — проти національного панування по світу”⁶. М. Міхновський переконаний, що саме національне

³ Програма Української Народної Партії. — Б.м., 1906. — С. 1.

⁴ Там само.

⁵ Там само.

⁶ Там само.

гноблення і є причиною соціальної нерівності, яка панує в світі: „Розв'язання національного питання дасть змогу розв'язати соціальне питання, зробить можливим його розв'язання.

Розв'язання національного питання єсть тим порогом, через який народи вступають в чистий святий храм соціалістичного устрою, де не буде ані насилля, ані гніту, ані визиску, де буде вільна праця вільних людей”⁷.

Не розв'язавши національного питання, соціалістичний рух, на думку теоретика, потрапить у пастку, коли демократичні сили, вихопивши владу у вищих класів, так само будуть визискувати із поневолених народів. Як показали наступні історичні події, застереження творця нової національно-соціалістичної теорії були досить слушними.

Незважаючи на помітне зближення гасел УНП із більшістю загальноросійських організацій, М. Міхновський продовжував стояти на позиціях окремоті українського революційного руху від всеросійського. Певним чином це питання зачіпалося ще у „Самостійній Україні”, а у брошурі „Робітниче свято першого мая” даній проблемі було приділено значну увагу. Думки, започатковані в цій праці, були продовжені і в наступних партійних публікаціях та підсумовані все тією ж програмою.

Для підтвердження позиції окремоті українського руху лідер Української народної партії ретельно виклав низку аргументів.

Посилаючись на світовий досвід, М. Міхновський стверджує про індивідуальність завдань та інтересів робітничих організацій різних націй. Їхня індивідуальність спричинена рядом чинників, зокрема: різницею в політичних та економічних обставинах життя. Тому в програмі чітко заявляється про необхідність заснування кожним народом власних робітничих організацій, незважаючи на спільність певних їхніх інтересів. Другим аргументом на користь національної ідентифікації робітничих організацій М. Міхновський висуває той факт, що національні почуття є сильнішими від класових і представники пануючих націй намагаються якнайбільше визискувати із поневолених народів, не зважаючи на класову солідарність. Як приклад, він наводить боротьбу, яка точилася між німецькими та чеськими робітниками: „...поки пануватимуть Німці над Чехами, доти поклик: „Пролетарії всіх країв єднайтесь!” викликатиме у робітників обох націй тільки скажений сміх”⁸.

Особливу увагу в програмі приділено актуальному питанню участі українців у загальноросійських організаціях. Подібні процеси М. Міхновський вважає вкрай шкідливими, бо, на його думку, через нерівноправність цих двох націй російський рух має інші політичні ідеали і не забезпечить вирішення усіх проблем українського робітника. „...ми ждемо собі щастя і ліпшої долі не від знесення самодержавства, а від

---

⁷ Там само. — С. 2.

⁸ *Левицький К.* Історія політичної думки галицьких українців 1848-1914. Львів, 1926. — С. 148.

здобуття собі політичної свободи у своїй власній державі, — відзначає М. Міхновський. — Через те для нас буде найрозумніше залишити справу про самодержавство москалям, а самим пильнувати свого: державного визволення своєї нації”⁹

Та все ж, лідер УНП вважає, що по можливості необхідно користуватися здобутками всеросійських революційних організацій, але допустити будь-які жертви з боку українського руху для досягнення конституційних змін вважає вкрай шкідливою витратою національних сил”¹⁰.

Аргументація з цього питання надзвичайно широка і підводить читача до однієї думки: „...ніхто не прийде, аби захватити політичну владу на Україні, — віддати потім її до рук українського пролетаріату. Свідомий Українець-робітник знає, що визволення українського пролетаріату є справа самого українського пролетаріату і нікого більше”¹¹.

Та незважаючи на таку категоричну позицію, М. Міхновський не відкидає можливості міжнародної співпраці революційних організацій. Для цього мають скластися підстави, які він визначив наступним чином: „Щодо соціалістичних партій пануючих націй москалів, німців — ми чинитимемо з ними разом, коли вони признають за свою нашу програму щодо націй зневолених і фактично підпирають її в житті”¹².

Таким чином, не зважаючи на визнання соціалістичних ідеалів та активне включення у боротьбу за їх втілення, хоч і декларативне, у партійній ідеології національна боротьба залишається на першому місці.

Декларація переходу М. Міхновського та його прихильників на соціалістичні позиції викликала досить неоднозначні оцінки цього вчинку як його сучасниками, так і дослідниками його діяльності. Тому саме соціалістичні орієнтири партії викликають значну зацікавленість.

Українська Народна Партія у власній програмі виставила досить широкі соціалістичні вимоги.

Прихильники повної політичної незалежності України вбачали необхідним якнайширше захистити інтереси широких верств населення, перш за все поліпшивши умови праці. Для цього вони висловили перед роботодавцями низку обов’язкових вимог: встановлення 8-годинного робочого дня, обмеження у використанні праці жінок та підлітків на шкідливих виробництвах та у нічний час. Не залишилися поза увагою і вимоги поліпшення умов праці та соціального забезпечення робітників: встановлення чітко визначених вихідних днів щотижня та в дні великих релігійних свят, обов’язкова оплачувана відпустка для народження дитини та догляду за нею, утримання за рахунок власника виробництва лікарень для працівників, „дитячих притулків” для догляду за дітьми

---

⁹ Там само. — С. 147.

¹⁰ Там само. — С. 149.

¹¹ Програма Української Народної Партії. — Б.м., 1906. — С. 3.

¹² Там само. — С. 2-3.

робітників, встановлення чітко визначеної мінімальної заробітної плати, утримання та лікування робітників, які отримали каліцтво на виробництві¹².

Разом із гострими проблемами робітництва програма Української народної партії піднімає проблеми й українського селянства. Їм присвячено три розділи: „Аграрна програма”, „Націоналізація землі”, „Організація українських робітників і хліборобів”.

Розглядаючи проблеми аграріїв, М. Міхновський не забуває і про головну мету, обрану партією — самостійність України. Тому при розгляді усіх наболілих питань аграрного сектору червоною ниткою проходить думка про те, що головною їх причиною є панування чужинців над українцями. Щоб довести свою тезу, автор використовує вже знайомі прийоми. Як приклад, наводиться порівняння життя селянських спільнот поневолених та вільних націй із неодмінним висновком, що вільні народи здатні забезпечити собі набагато кращі умови.

Наголосивши на проблемах українського селянина, М. Міхновський висуває низку вимог, які Українська народна партія береться добиватись. Як і „пролетарські”, ці вимоги досить широкі і охоплюють спектр найважливіших земельних питань:

- „1. Усіх сільських робітників-рільників наділити землею.
2. Хліборобам-власникам, що не можуть прожити із своїх земельних ґрунтів, дорізати землі з земельного фонду.
3. Фонд земельний складають на Україні землі казенні, удільні, монастирські, поміщицькі.

Цей земельний фонд колись належав українському народу на правах власності, його силою одібрано. Натурально, під час всеукраїнської революції уся ця земля буде конфіскована і повернена без відшкодування її давнім правовим власникам”¹³.

Досягти цих завдань партія планувала із здобуттям незалежності українських земель. Але, розуміючи, що ця перспектива не близька, програма ставить завдання для подолання нагальних проблем негайно: відстоювати прийняття законів, які сприяли б переходу землі у селянські руки; встановлення чітких критеріїв орендної плати за землю; запровадження земельного законодавства, яке б вирішувало майнові питання між сторонами на принципах рівності та запровадження аграрного суду¹⁴.

Ключовою проблемою в піднятих питаннях є право власності на землю. Питання, яке є конститутивним у соціалістичній ідеології, як і питання власності на засоби виробництва. Проголосивши себе соціалістичною партійною організацією, УНП просто не могла залишити дане питання не визначеним. Тому в партійній програмі йому відводиться окремий розділ, висновок якого можна передати наступним

¹² Там само. — С. 5-6.

¹³ Там само. — С. 13.

¹⁴ Там само. — С. 14.

реченням: „Націоналізація землі на Україні для запровадження соціалістичного строю і соціалістичного оброблення землі — це наш ідеал і наше конечне завдання, бо тільки єдине таким шляхом назавше розв’яжеться аграрне питання на Україні”¹⁵. Іншими словами, партія прагне націоналізації землі. Дана теза повністю відкидає питання про ступінь соціалізму у переконаннях М. Міхновського. Положення про ліквідацію приватної власності на землю вказує на послідовність соціалістичних прагнень УНП та її лідера.

Програма Української Народної Партії досить об’ємна та змістовна, вона зачіпає різні сторони суспільного життя. Автор намагається не просто висвітлити власні погляди щодо облаштування суспільного життя, а й докладно обґрунтовує причини, через які партія займає ту чи іншу позицію. Аналізуючи різні проблеми суспільного життя, М. Міхновський намагається переконати читачів у необхідності їхнього розв’язання саме у запропонованому ключі. Таким чином, програма є не просто інформаційним виданням, а виступає і в якості пропагандистського матеріалу.

Практично всі видання УНП цього періоду зачіпають проблеми основних напрямів суспільного життя. Значна увага в програмі приділена й проблемам освіти. Не безпідставно вважаючи, що освіта є „тим світлом, що розжене густу темряву”, автор визначає низку партійних вимог в питанні освіти¹⁶. Виступаючи за повну реструктуризацію системи освіти, Українська народна партія пропонує наступну схему: школа відокремлюється від держави і переходить у власність громад. Для повноцінного державного функціонування системи освіти пропонувалося заснувати виборні органи — „Шкільні Ради” (всеукраїнську та місцеві), — які мали б формуватися шляхом прямих виборів. Педагогічний персонал нижчих та середніх навчальних закладів мала затверджувати виключно громада, якій вони належать.

Вищі навчальні заклади повинні мати автономію і ніяким чином не залежати від уряду. Проголошувалося рівне право на отримання освіти, незалежно від статку особи. Зважаючи на останнє, освіта мала стати безкоштовною, фінансуватися ж мала українським парламентом.

Окремо у документі наголошувалося: „Кожна нація, незалежно од числа її членів, має цілком незалежні школи і просвітні інституції”¹⁷.

Важко визначити чи принципи реформування освіти віднесені партією на період побудови Української держави, чи до нього члени УНП беруться негайно. Якщо відразу, то не зрозуміло якими засобами партія намагатиметься впливати на державні системи Російської та Австрійської імперій. Зважаючи, що в освітньому питанні автор посилається на „Український парламент”, то ці реформи скоріше віднесені на час побудови нової держави. Але в той же час

---

¹⁵ Там само. — С. 15.

¹⁶ Там само. — С. 33.

¹⁷ Там само. — С. 38.

незрозумілою є позиція автора відносно запобігання можливному перетворенню урядом школи у „слухняне орудіє своїх інтересів”. Швидше за все, саме це питання вказує на розуміння членами УНП поступового переходу від однієї державної форми до іншої.

У теоретичній спадщині Миколи Міхновського значну увагу приділено питанню державного устрою, зокрема йому присвячена остання частина програми УНП. Тож, спираючись на неї та на конституційний проект УНП, спробуємо конкретизувати якою ж бачив Микола Міхновський нову державу.

Проект конституції М.Міхновського базується на двох основних засадах — суверенітет нації та суверенітет особи. Національне звільнення для Міхновського не є самоціллю. Самостійна Україна необхідна для створення умов індивідуального розвитку та повної самореалізації кожного її громадянина. Міхновський не лише націоналіст, але й, повною мірою, демократ-гуманіст. Його ідеал суспільного розвитку витриманий у найкращих традиціях буржуазного права і поваги до загальнолюдських цінностей.

Аналіз змісту конституційного проекту показує, що М.Міхновський і його колеги бачили Україну аграрною державою, але із широкими правами регіонів (земель) і місцевих громад. На переконання М. Міхновського, найліпшою формою держави є „спілка”, яка має об’єднати дев’ять українських земель. Їх чітко визначає конституція, це — „Чорноморська Україна, Слобідська Україна, Степова Україна, Лівобережна Україна або Гетьманщина, Північна Україна, Полісся або Гайова Україна, Підгірська Україна, Горова Україна і Понадморська Україну”. Кожна із перерахованих земель є спілкою „вільних і самоуправних громад”. Але запропонована форма держави не є федерацією, оскільки в документах зазначено: „Територія України належить ся на праві власності всьому народові українському, себто Всеукраїнській Спілці, а не тій або іншій громаді чи землі”¹⁸. Дане твердження чітко вказує на унітарну форму державного устрою. За конституційним проектом УНП держава — “priors”, а локальні органи самоуправління — “postpriors”, тобто спочатку мала бути створена потужна життєздатна унітарна держава із самостійною центральною владою, а “як вислід із того самоуправство земель і громад”¹⁹.

Таким чином, на нашу думку, твердження про бачення Миколою Міхновським майбутнього України як федеративної держави, про що стверджують деякі дослідники, є помилковим²⁰.

М.Міхновський і його соратники прекрасно розуміли, що вагомим перетворенням в суспільному житті не можливі без високоефективної політичної влади, цього основного інструменту держави. Через це розді

¹⁸ Самостійна Україна. — 1905. — вересень — № 1. — С. 2.

¹⁹ Дністрянський С. Загальна наука права і політики. — Т. 1. — Прага, 1923. — С. 238.

²⁰ Кузьмук Л. М. Міхновський М. Драгоманов діалог альтернативних конституційно-правових концепцій самостійності України. // Сучасність. — 1999. — №7-8. — С. 108.

“Влада” у проекті Конституції виписаний незвичайно ретельно. Йому присвячено 65 статей зі 118. Держава мала будуватися на демократичних принципах, головним принципом побудови і функціонування політичної системи оголошувалося народовладдя: „Уся власть належить народові українському”²¹. За формою правління це мала бути президентсько-парламентська республіка. Для уникнення можливості узурпації влади та забезпечення демократичного устрою майбутньої держави передбачався поділ влади на три незалежні гілки.

Так, законодавча гілка влади була представлена двопалатним парламентом, який складався б із палати („хати”) представників та палати сенаторів. Виконавчу гілку влади мав очолювати президент: „Президентові Всеукраїнської Спілки належить ся власть виконавча, як се основним законом є установлено”²². Що стосується судової гілки влади, то наголошувалося, що вона мала бути цілком незалежною від виконавчої та законодавчої влади.

Також у конституційному проекті чітко прописані і основні положення, що регламентують роботу гілок влади.

Як впливає із видань УНП, держава, за їх задумом, мала б стати одним із взірців демократичного суспільства.

Членів парламенту передбачалося обирати шляхом прямих загальних демократичних таємних виборів. Право голосу мав кожен громадянин, який на час виборів досяг 25-річного віку. Обрані представники мали б представляти весь український народ, а не конкретну громаду чи землю від якої були обрані. На період роботи в парламенті вони оголошувалися недоторканими особами. Стаття 49 конституційного проекту визначає: „Ніхто з членів хат не може бути ані затриманий, ані переслідований за злочин інакше, як за згодою і дозволом тієї хати...”²³. Народним обранцям заборонялося суміщати представницькі функції із державною службою чи представництвом у іншій палаті. Строк повноважень члена „ради представників” складав три роки, а повноваження сенаторів — п’ять років. Право стати народним обранцем „належить ся кожному українцеві, що вміє говорити, читати й писати по українськи, має 25 років і ще не дійшов 70 років”²⁴.

Досить широкі повноваження, за задумом авторів конституційного проекту, мав президент. Президент також обирався шляхом прямих таємних виборів строком на шість років. Ним міг бути обраний громадянин віком не молодше 35 років. У пунктах 65 — 68 проекту конституції були визначені основні його функції: „Міністрів призначає й усуває президент. Президент є головний вождь війська й фльоти, а також виконавчих органів. Він призначає відповідних урядників і достойників. Президент пильнує, щоб закони були виконані, але він не може ані

---

²¹ Самостійна Україна. — 1905. — вересень — № 1. — С.4.

²² Там само.

²³ Там само. — С. 6.

²⁴ Там само. — С. 5.

усувати законів, ані увільняти від їх виконання. Президент оголошує закони”²⁵.

Президент міг бути відкликаний зі свого посту у випадку нехтування ним конституції. Здійснити це міг лише парламент разом із вищим касаційним судом, які разом утворювали „народний суд”, що і мав право припинення повноважень президента та оголошення нових виборів.

Як фаховий юрист М. Міхновський розумів настільки велика вага судових органів у демократичному суспільстві. „Аби зробити з суду суд справедливий, треба знищити бюрократичне централізовану організацію суду в руках уряду”, — писав М. Міхновський у програмі Української народної партії, — „... судді незалежні і незмінюємі, коли це забезпечить і нижчі класи і національну меншість від кривди”²⁶.

Суд мав постати на підставі спеціального законодавства. Вирізняється думка про неможливість діяльності ніяких спеціальних судових інституцій. Судові засідання проголошувалися відкритими. Створюється суд присяжних. Мирові та колегіальні судді обиралися місцевими радами строком на три роки. Судді другої інстанції, касаційного суду (касаційний суд — назва верховного суду, який мав спеціальні повноваження для розгляду справ вищих державних чиновників) призначалися президентом із запропонованих кандидатур земськими радами пожиттєво.

Для територій, де компактно проживають національні меншини, щоб не допустити ущемлення жодних національних прав, повинні були запроваджуватися третейські суди²⁷.

Значна увага у проекті Основного закону приділяється місцевому самоврядуванню. Широке місцеве самоврядування мало стати, за задумом М. Міхновського, основою демократизму майбутньої держави.

Найбільшим територіальним утворенням за Конституцією мали бути „землі”. Керувати землею повинні були земські ради, що формувалися шляхом прямих загальних виборів, а ті, в свою чергу, обирали земські управи, які мали стати виконавчою владою на місцях. Землі, в свою чергу, поділялися на громади, які мали таку ж систему управління. Земські та судові ради були підзвітними парламентові та президентові. Саме така підзвітність та постійний наголос на єдності українських земель, дає нам підстави вважати, що за формою державного устрою самостійна Українська держава, у баченні М. Міхновського, мала бути унітарною державою в якій „землі” є територіально-адміністративними одиницями, на зразок сучасних областей, але із набагато більшими самоврядними функціями, крупнішою площею і меншим бюрократичним апаратом.

---

²⁵ Там само. — С. 5.

²⁶ Там само. — С. 5.

²⁷ Там само. — С. 6.

Особливе місце у політичній спадщині Миколи Міхновського займає визначення прав людини та громадянина, яких, внаслідок визвольної революції, мають набути українці. Щоб забезпечити функціонування громадянського суспільства, політик виділяв наступні цілі: відміна станового поділу, „знесення класів (сословій) і класових привілеїв як перший ступінь до повної економічної і політичної рівності”²⁸. Проголошувалася рівноправність жінок та чоловіків: „Всі українці, як чоловіцтво, так і жіноцтво, рівноправні і тільки вони можуть бути допущені до виконання офіційних обов’язків на Україні”²⁹.

Проголошувалися і особисті свободи: недоторканість особи та її помешкання, свобода слова, друку, віросповідання, рівність усіх громадян перед законом. Підкреслювалося, що ці права непорушні ні в якому разі, окрім рішення суду.

Саме широкі громадянські права та соціальна справедливість мали, за задумом М. Міхновського, стати основою нової незалежної держави. Досягнення цих загальнолюдських прав, разом із забезпеченням національних прав українців, і було головною причиною, через яку, на думку автора, і повинна постати „спілка народу українського”. На переконання М. Міхновського, будувати самостійну державу здатні тільки вільні громадяни, наділені максимальною повнотою прав і свобод. Ці останні вивільняли їхню творчу ініціативу, конструктивну енергію, конче необхідну для радикального оновлення суспільного життя, вирішення доленосних проблем громади. Тому цілком логічно, що після розгляду загальних засад національно-державного будівництва у проекті Конституції Міхновський вміщає розділ присвячений громадянській свободі українців, кодексуванню їхніх прав і свобод. Демократія тут — максимально широка і повна. У окремих питаннях — аж надто широка, як, наприклад, неможливість арешту у своєму помешканні з 8-ї год. вечора до 8-ї год. ранку, або цілковита приватність шлюбу із заборонаю церкви і державі втручатися у сімейні стосунки.

Необхідно у національно-соціалістичному періоді творчості М. Міхновського відзначити і його погляд на військове питання. У конституційному проекті 1905 року зустрічаємо твердження про те, що майбутня держава не буде мати постійного війська. Його мала замінити міліція³⁰. Через рік у програмі УНП вже містилося пояснення такої позиції. Вважаючи, що військо є головною силою, на яку спираються панівні класи, автор стверджує: „Як тільки стале військо буде скасовано, і заведена замість його народна міліція — цей день буде останнім днем панування вищих класів, бо їм нічого не вдіяти проти озброєної демократії”³¹. Тобто, скасуванням постійного війська М. Міхновський,

²⁸ Програма Української Народної Партії. — Б.м., 1906. — С. 20.

²⁹ Самостійна Україна. — 1905. — вересень — № 1. — С. 6.

³⁰ Там само. — С. 7.

³¹ Програма Української Народної Партії. — Б.м., 1906. — С. 18.

скоріш за все, намагався забезпечити у суспільстві таку політичну атмосферу, при якій жодна група, яка опинилася при владі, не могла б її узурпувати. Дане положення, на нашу думку, черговий раз підкреслює наскільки великим було захоплення Миколи Міхновського та його прихильників соціалістичними ідеями.

Поруч із викладеними положеннями, важливе місце в програмових документах УНП займають питання міжнаціональних відносин. Аналізуючи націоналістично спрямовану ідеологію, завжди постає питання її ставлення до інших національностей. Зважаючи на десятиліття таврування націоналізму як ідеології, що пропагує вороже ставлення до представників інших національностей, є цілком доцільним розглянути ставлення партії до цього складного питання. Подібний аналіз дозволить зрозуміти позицію М. Міхновського як лідера та основоположника українського націоналізму.

Потрібно відразу ж зазначити, що сам М. Міхновський неодноразово звинувачувався, як сучасниками, так і в наступні часи, у розпалюванні національної ворожнечі³². І лише ретельний аналіз його політичних позицій дозволить підтвердити чи спростувати ці твердження.

Стаючи на захист національних прав українців, Микола Міхновський намагався забезпечити їх, не порушуючи прав інших народів. Вже визначаючи саме поняття „націоналізм”, він чітко вказує на різне його трактування суспільством: „Треба відрізнити націоналізм, як систему винародовлення, здебільшого національного, від націоналізму, як права боротись за своє людське „я””³³. М. Міхновський протиставляє свою теорію ідеям панування над іншими народами: „Отже, уникаючи національного шовінізму пануючих націй, треба плекати здоровий націоналізм поневолених народів, бо він є джерелом творчості і тільки в тому заховуються зародки народної свободи і ясної будочности”³⁴.

Звісно, стверджувати, що теорії М. Міхновського були позбавлені елементів національного протистояння було б безглуздо. Та заклики до боротьби проти пануючих націй, що так часто лунають на сторінках його праць, особливо ранніх, потрібно розглядати у контексті тої чи іншої думки. Усі без винятку заклики до національного протистояння були спрямовані проти пануючих націй і виключно із метою оборони власних національних, культурних, соціальних та інших прав. У політичній спадщині Миколи Міхновського не зустрічається жодного заклику до пригнічення задля власної користі інших народів. Не знайшлося в ідеології М. Міхновського і місця для закликів до загарбання чужих земель, пригноблення чи приниження прав інших націй.

---

³² Грушевський М. Спомини. // Київ. 1989. — № 9. — С. 108 — 146. Грушевський М. Спомини. // Київ. 1989. — № 9. — С. 110.

³³ Слобожанщина. (Харків) — 25 березня — 1906. — С. 2.

³⁴ Там само.

Конституційний проект Міхновського і його колег з УНП перебачав надзвичайно цивілізований план інтеграції представників національних меншин в українське суспільство. Цей план нагадував діючі сьогодні в багатьох європейських державах закони про набуття громадянства і про міграцію. Зокрема, у статтях 10, 11, 117 конституційного проекту був закладений механізм набуття і втрати українського громадянства. Передбачалося, зокрема, запровадити ценз осілості. Усі чужинці, які волею долі опинилися в Україні 10 і більше років тому, урівнювалися в правах з “природними українцями”. Тільки після повної “натуралізації” чужинці мали отримати рівноправність з українцями. Подібна система набуття громадянства сьогодні блискуче зарекомендувала себе в державах Балтії, які систематично здійснюють натуралізацію некорінного населення своїх країн.

Поряд із безперечними прогресивним сторонами конституційний проект Міхновського мав цілу низку недоліків. Зокрема, в ньому помічається прагнення надмірно детально регламентувати окремі соціальні аспекти життя країни, як, наприклад, оплата праці. В той же час у документі слабо виписані традиційні для сучасних конституцій розділи: адміністративний устрій, державні символи тощо.

Однак, попри вказані недоліки, конституційний проект Міхновського, незаслужено забутий сучасними правниками, міг би бути надзвичайно корисним при формування нових конституційних засад існування української держави.